

MEHNAT KONSEPTINI IFODALOVCHI MAQOLLARDA RAMZIYLIK

Yoʻldosheva Nafisa Qudrat qizi

BuxDU Lingvistika (oʻzbek tili) taʼlim yoʻnalishi, 2-bosqich magistranti

E-mail: n.q.yuldosheva@buxdu.uz

ANNOTATSIYA

Insonni hayvondan farqlovchi jihatlardan biri - uning ramzlashtirishga boʻlgan etiyojidir. Ramz - tashqi dunyoning turli madaniyat vakillari ichki dunyosi, ongi, tafakkuri va ruhidagi aksi. Ramz belgi boʻlib, uning dastlabki maʼnosidan boshqa maʼno uchun shakl sifatida foydalaniladi.

Kalit soʻzlar: ramz, symbol, konsept, “ot” leksemasi, “it” leksemasi.

Til, madaniyat, etnos (xalq) oʻrtasidagi oʻzaro aloqa va munosabatlar fanlararo muammo boʻlib, uni hal qilish bir qancha fanlarning – falsafa va sotsiologiyadan to etnolingvistika va lingvokulturologiyagacha – birgalikdagi say-harakatlari bilan bogʻliq. Jumladan, milliy til tafakkuri masalalari – bu lingvistik falsafaning bir tarmogʻidir; ijtimoiy yoki guruharo axborot almashinuvini til aspektida oʻrganishpsixolingvistika tadqiqot doirasiga kiradi va sh.k. Til madaniyat bilan chambarchas bogʻliq: u madaniyatning ichida rivojlanadi va madaniyatning ifodachisidir.

Metaforaga yondosh hodisalardan biri bu ramziylikdir.

Ramz (arab. — ishora qilmoq) (badiiy adabiyotda) — voqelikni badiiy aks ettirishning shartli usuli; badiiy shartlilik shakllaridan. Ramz majozdan farq qilib, mazmuni obrazli qurilishi bilan bogʻliq boʻladi va koʻp maʼnoliligi bilan ajralib turadi. Ramz barcha xalqlar folklori va adabiyotida qadimdan mavjud. Ramziy obrazlar muayyan tizimni tashkil etadi va ayrim hollarda koʻpchilik xalqlar adabiyoti va sanʼatida mushtarak mazmuni ifodalaydi. Ijodkorlar anʼanaviy Ramzlar bilan bir qatorda tabiatdagi har bir hodisa va detal (Masalan, bulut, buloq, chaqmoq va boshqalar)dan ramziy tasvir uchun foydalanadilar. Bunda u yoki bu narsa tasvir jarayonida yozuvchi maqsadiga xizmat qiluvchi muayyan ramziy maʼnoga ega boʻladi.

Xalq ogʻzaki ijodiyoti va mumtoz adabiyotda keng koʻlamda ishlatilgan ramziy tasvir usuli hozirgi adabiyotda ham muvaffaqiyatli qoʻllanilmoqda[1].

Ramz (arab. – belgi, imo, ishora; laqab, taxallus). Biror gʻoya, tushuncha, hodisa kabilarni ifodalovchi, eslatuvchi shartli belgi, ishorall[2, 347].

Oʻzbek tilida ayrim oʻrinlarda *ramz* soʻzi oʻrnida *simvol* soʻzi ham qoʻllaniladi. Mazkur soʻz —Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasida uchramaydi. —Oʻzbek tilining

izohli lugʻatida esa ushbu soʻzga quyidagicha taʼrif berilgan: —**Simvol** (yunoncha – belgi, ramz; alomat, timsol). U aynan ramz maʼnosida qoʻllaniladi. Biron-bir gʻoyani oʻzida mujassamlashtiruvchi badiiy obrazl[2, 506].

Maʼlumki, fikr ramziylikni, muloqot xarakterini namoyon qiladi. Biz muloqot jarayonida ramzlardan foydalanar ekanmiz suhbatdoshimizning ham mazkur ramzlar tizimini qabul qilganini taxmin qilamiz. Bu ramziy maʼnolar turli soʻzlar yoxud imo- ishoralalar yordamida amalga oshadi. Insonni hayvondan farqlovchi jihatlardan biri - uning ramzlashtirishga boʻlgan etiyojidir. Ramz - tashqi dunyoning turli madaniyat vakillari ichki dunyosi, ongi, tafakkuri va ruhidagi aksi. Ramz belgi boʻlib, uning dastlabki maʼnosidan boshqa maʼno uchun shakl sifatida foydalaniladi.

Qadimda insonlar Osmon, suv, yer, quyosh, oy, yorugʻlik va zulmatga Xudo deb sigʻinishgan. Quyosh oʻrnini tun egallar ekan, ezgulik va yorvuzlik oʻrtasida keskin kurash ketyapti deb eʼtiqod qilishgan. Xuddi shuningdek, hayvonlarga sigʻinishgan. Ularning ichida ham yovuz va ezgu niyatli bor edi. Ezgulik tangrilari osmonda, yer yuzida – yorugʻlik bilan birga yashaydi, yovuzlik tangrilari yer ostida – zulmat bilan birga yashaydi deb oʻylashgan. Demak, inson moddiy muhitdan tashqari, ramziy olamda ham yashagan, dunyoni ramzlar orqali qabul qilgan, ramzlar orqali tabiat bilan munosabatda boʻlgan.

Ramzlar oʻz-oʻzidan shakllanmagan, ular insonning bilish mahsuli sifatida vujudga kelgan. Insonlar oʻrtasidagi aloqa “ramz” (simvol) soʻzini oʻzida aks ettirgan.

Yunoncha “simvol” soʻzi dastlab sopol yoki chinni parchasini ifodalab, doʻstona munosabatlar belgisi boʻlib xizmat qilgan. Mehmonni kuzatayotgan mezbon mehmonga sopol yoki chinni parchasining bir boʻlagini bergan, ikkinchi boʻlagini esa oʻzida olib qolgan. Bu mehmon qachondir yana uyga kelganida, uni ana shu sopol parchasidan tanib olishgan. Demak, qadimgi davrlarda “simvol” soʻzi “shaxs guvohnomasi” maʼnosida qoʻllangan[1,46].

Ramz uchun asosiy belgi shartlilik, obrazlilik, koʻp maʼnolilik, koʻchma maʼnolilikdir. Xalqning ong va shuuriga chuqur singgan ramzlar borki, ular badiiy asarlarda yorqin obrazlar yaratishga xizmat qilib kelmoqda. Kabutar – tinchlik, sher — mardlik, tulki — makkorlik, boʻri — ochkoʻzlik ramzi sifatida badiiy asarlarda qadimdan mavjud boʻlib kelmoqda. Bu kabi zoomorf metaforalar badiiy asarlarning taʼsirchanligi va badiiy-estetik qiymatini oshirishda muhim vosita sifatida voqelanadi. Ijodkorlar uchun ramzlar nisbatan kuchli his-tuygʻuni, keng tushuncha va katta voqea-hodisani ixcham, aniq va taʼsirli tarzda ifodalash uchun cheksiz imkoniyat yaratadi. Shunga koʻra xalq ogʻzaki ijodi va mumtoz adabiyotda ramziy obrazlar alohida tizim sifatida shakllangan.

Aytilganidek, ramzlar nutqda keng qoʻllanuvchi ifoda vositasi hisoblanib, u umumxalq nutqining barcha koʻrinishlarida namoyon boʻladi. Ayniqsa, ular badiiy asar

matnlarida qo‘llanib, badiiy asar tilining rang-barang bo‘lishini ta‘minlaydi. Adabiyot tarixida asrlar davomida foydalanib kelinayotgan ramziy obrazlar tizimi ham mavjud; gul — go‘zallik, ma‘shuqa; bulbul — oshiq; sariq rang — mahzunlik, qora rang — motam ramzi va boshqalar. Ijodkorlar an‘anaviy ramzlar bilan bir qatorda tabiatdagi har bir hodisa va detal (masalan, bulut, buloq, chaqmoq va boshqalar)dan ramziy tasvir uchun foydalanadilar.

Hamma narsaning otasi — mehnat.

Bilamizki, musulmon oilalarida otaning o‘rni bo‘lakcha. Oilaning bor ta‘minoti otaning zimmasida. “Qur‘oni karim” oyat va suralarida ota atamasi quyidagi ma‘nolarda kelganligiga guvoh bo‘lamiz: Ota – barcha insonlar pushtipanohi. Odam Ato (ato-ota terminining qadimiy shakli. O‘zbek tilining izohli lug‘atida ato so‘zining “in‘om etmoq”, “baxsh etmoq”, “bermoq” ma‘nolari keltirilgan. Balki Alloh Odamni yaratib unga jon va hayot, ilm ato etganligi sabab unga ato shakli qo‘shilib aytilgan, keyinchalik kishilar tilida ato shakli ota ma‘nosiga singib ketgan bo‘lsa ajab emas,)ni yaratdi va Alloh taolo farishtalariga:“Men erda xalifa (Odam) yaratmoqchiman...”, - deydilar. (Baqara surasi, 1-pora, 30-oyat) Shunday qilib, Olamlarning sarvari Odam Atoni shakl-u shamoyili bor, pishitilgan loydan yaratadi. “Qur‘oni karim”da keltirilishicha: Alloh Odam Atoga barcha nomlarni o‘rgatadi... (Baqara surasi, 1-pora, 31-oyat). Ya‘ni Odam alayhissalom rabboniy fayz-u barakotdan oziqlangan, Allohning ilm nuridan bahramand bo‘lgan Yer yuzidagi ilk zot bo‘lgan[3,5].

Ushbu maqol yordamida mehnat hayotning muhim bir bo‘lagi ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Yer boylikning onasi bo‘lsa, Otasi — mehnat.

Yer — ona, suv — ota, Mehnat — boylik.

Obro‘ning onasi — mehnat, Otasi — sa‘yi harakat.

Rohatning onasi — mehnat.

Mazkur maqollarda mehnat va u bilan bog‘liq birliklar ota-ona semasi yordamida yanada ta‘sirchan qilib ochib berilgan.

Mehnat va o‘qish — og‘a-ini.

Ushbu maqol orqali mehnat bor joyda, albatta, o‘qish ham yonma-yon turishi hayotiy dalil orqali ifodalangan.

Xuddi shuningdek, maqollarda yana ko‘plab ramziylikka duch kelamiz. Masalan, Aravani ot tortar, Ko‘lankasin — it.

Ot yakka tuyoqlilarga mansub suturemizuvchi yirik ish-ulov hayvoni bo‘lib o‘zbek tilshunosligida “ot” LMGiga ot, baytal, biya, ayg‘ir, saman, yo‘rg‘a, yobi, to‘riq, jiyron, bedov, toy kabi leksemalar kiradi[4,46]. Ma‘lumki, ot qadimdan inson og‘irini yengil qilib kelgan. Ot kuchli, chidamli, ko‘rkam, pokiza, hushyor, biror narsani darhol payqaydi. Ko‘rish, hid bilish, bilinar-bilinmas tovushni ham eshitish qobiliyati kuchli.

Bu fazilatlaridan tashqari ot insonning sodiq do‘sti, vafodori, og‘ir ishlarda madadkori, safarlarda hamrohi, har qanday holatda ham kishini o‘limdan saqlab qolguvchi ajoyib uy hayvonidir.

Mahmud Koshg‘ariyning ta‘biri bilan aytganda ot “turning qanotidir”[5,78]. "Ot turkiy qabilalarda totem jonivorlardan biri bo‘lib, ezgulik ruhi sifatida shomonga yovuz ruh ustidan g‘alaba qfishda yordam beradi. Shomonlarning hassalari ko‘pincha ot ramzini ifodalaydi va o‘zbek xalqida hozirgacha otning devi bor degan ishonch saqlanib qolgan.

Maqolning birinchi qismidagi “ot” leksemasi “mehnatkash shaxs” semasini, ikkinchi qismidagi “it” leksemasi “maqtanchoqlik” semasini ifodalamoqda.

Ba‘zan “ot” leksemasi orqali salbiylik ham ifodalaniladi: Ishlagan tishlar, Ishlamagan kishnar.

‘Arg‘umog‘im jirtak otdi, Loyni ko‘rib tappa yotdi.

Ushbu maqolda esa qiyinchilikda tez taslim bo‘luvchi kishilar “ot” leksemasi orqali berilmoqda.

It o‘zining beminnat xizmati tufayli inson hayotida muhim o‘rin tutadi. Tirik jonzorlar ichida Yerdan kosmosga ko‘tarilgan ilk jonivor ham itdir. It boshqa hayvonlardan farqli ravishda ong darajasi ozmuncha rivojlangan bo‘lib, buyruqlarni so‘zsiz bajaradi. O‘zbek xalq maqollarida “it” LMGining uch jihati: ijobiy, mo‘tadil va salbiy xarakter-xususiyatni ifodalashi ko‘zga tashlanadi[4,48].

Emgaksiz itdan yomon, It tugul bitdan yomon.

Ushbu maqolda ham it leksemasi salbiy semani ifodalab kelmoqda.

Eshak maqollarda, asosan, mehnatkash qilib ifodalanadi. Quyida esa kamharakatlik natijasida dangasalik semasi faollashgan.

Yuki yengil eshak yotag‘on bo‘lar.

Ot topadi, eshak yeydi.

Bunday maqollar, odatda, kuchli emotsional ma‘noga ega. Ya‘ni tekinxo‘rlar eshak, maqtanchoqlar it timsolida qoralanadi. Maqolning birinchi qismida qo‘llangan “ot” leksemasi esa mehnatkash shaxs timsoli sifatida yuzaga chiqmoqda.

Ot oyog‘idan topar, Odam — qo‘lidan[6,54].

Bu yerda mehnat qilishga da‘vat semasi bor.

Xulosa qilib aytganda, ramzlar obrazli tafakkur qilishning muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, insonning badiiy-estetik didini oshirishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. <http://ru.wikipedia.org/wiki/zoonym>
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I-V. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006-2008. Т. I. 2006. - 680 б; Т. II. 2006. - 672 б.; Т. III. 2007. - 688 б.; Т. IV. 2008. - 608 б.; Т. V. 2008. - 592 б.
3. Qodirova N., //O‘zbek tilida “Ota” komponentli maqollarning milliy-madaniy xususiyatlari //Oriental journal of philology 20202 №4 – b. 1-6
4. Jo‘rayeva B.M. O‘zbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari: Filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Samarqand, 2019. – 144 b.
5. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya(darslik) – Т.: 2019 – В.13
6. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар махзани (ўзбек мақолларининг изоҳли луғати). – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2001. – 448 б.